

META PAZARININ ESTETİĞİ

Cengiz GÜNDOĞDU*

Yeni İşkolu

Gazetelerin kitap eklerindeki kitap reklamları, bir reklamın bütün özelliklerini taşıyor. Tanıtım duyurusu değil, öyle olsa yalın bir duyuru yeterli görülürdü. Reklam böyle değil. Ürünü almaya isteklendirir reklam. Kitap reklamının amacı da bu.

Kitap reklamları, söyleşilerle, tanıtım yazılarıyla pekiştiriliyor. Tanıtım yazılarıyla yeni bir iş kolu başlatıldığını söylemek zorunlu. Eskiden de kitap tanıtımı yapıldı. Ama kitabı tanıtan yazarın bir başka işi vardı.

Şimdi öyle değil. Kimilerinin işi kitap tanıtmak.

Peki, bunu nerden biliyorum?

Kitap çıktıktan bir hafta sonra kitap üstüne yazıldığı için böyle düşünüyorum. Sözgelimi, ben Elif Şafak'ın Baba ve Piç adlı 376 sayfalık romanına 18 Martta başladım, 14 Nisan'da bitirdim. Anca geceleri okuyabiliyorum da ondan bir ay sürdü okumam. Ama Baba ve Piç yayımlandı, bir hafta sonra kitapla ilgili tanıtım yazıları çıktı.

Burdan şuraya varıyorum. Edebiyat dünyasında yöntemli işbölümü kesinlikle gerçekleşti. Kimi kişilerin işi, kitap tanıtmak. Bir yanda öykü, roman, şiir yazarlar var, bir yanda kitap tanıtıcıları.

Peki, ne var bunda?

Engels, iş bölümünü, doğal yöntemsiz, bir de yöntemli diye ikiye ayırır. Masa başı bir ayırım değildir bu. Ayırım, ekonomi-politike dayanır. Orta çağdaki işbölümü yöntemsiz-doğaldır. Şöyle der Engels, "Örneğin, köylü, tarlalarının ürününü zanaatçıya satıyor ve karşılık olarak ondan zanaatçılık ürünlerini alıyordu. Demek ki yeni üretim biçimi, işte bu bireysel üreticiler, meta üreticileri içine sızdı. Tüm toplumda egemen olan bu yöntemsiz-doğal iş bölümünün yerine, bireysel fabrikada örgütlendiği biçimiyle, yöntemli iş bölümünün girdiği görüldü; bireysel üretimin yanında, toplumsal üretim ortaya çıktı."¹

Ben, her zaman yöntemli işi yeğlerim, sonuca daha sağlıklı gidilir de ondan. Bundan ötürü, yöntemsizlikten yöntemliğe geçişi sevindirici bulabilirdim, yöntemli iş bölümü-

* İnsancıl Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

1 F. Engels, Anti-Dühring, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınlar, Ankara, 1995, s. 387.

nün sonuçları olmasaydı. Yöntemli iş bölümünün sonuçlarını şöyle anlatır Engels, "iş bölümü yalnızca işçileri değil, ama işçileri dolaysız ya da dolaylı bir biçimde sömüren sınıfları da kendi etkinliklerinin aleti durumuna düşürür; kafası işlemeyen burjuva, kendi öz sermayesi ve kendi öz kâr hırsının; hukukçu, kendisini bağımsız bir güç gibi egemenlik altına alan kemikleşmiş hukuk düşüncelerinin, 'kültürlü sınıflar' genel olarak bir yığın önyargı ve küçüklüklerinin, kendi öz fizik ve entelektüel miyopluklarının, bir uzmanlığına uyarlanmış bir eğitimden ve -arı bir tembellik de olsa- bu uzmanlığın kendisine yaşam boyu zincirlenmelerinden doğan sakatlanmışlıklarının kölesidirler."²

Burda, Engels'in "kafası işlemeyen burjuva" nitelemesi, nasıl oluyor da burjuvalar bu kadar zenginleşiyor sorusuna takılabilir.

Bu niteleme doğrudur. Düşünce dünyasında kafası tek bir işlemden... para kazanmak dışında başka bir işleme geçemeyenlere kafası çalışmayan denir. Ama ben edebiyat üstüne yazacağım için, oraya, edebiyata dönmeliyim. Önce şunu söylemek zorunlu. Sanat eseri bir bütündür. Bu bütünlük sanat eserini estetik özne yapan temel özelliklerden biridir. Bir resmin, bir romanın, bir bestenin bir yanı güzel, bir yanı güzel değilse, o, estetik nesne değildir.

Edebiyatta başlatılan yöntemli iş bölümü, sanat eserini estetik nesne kılan bütünlüğün görülmemesine yol açtı. Vereceğim iki örnek şunu gösteriyor. Kitap tanıtıcılarında böyle bir sorun yok.

Birinci örnek Cumhuriyet Kitap Eki'nden. Asuman Kafaoğlu-Büke, Sibel Türker'in Şair Öldü adlı romanını değerlendiriyor, "... kusursuz bir roman gibi başlamıştı. Aslında eleştiriler beklenti yükseldikçe artıyor belki de. Yazar romanın başında öyle bir seviye tutturmuş ki doğal olarak o seviye bekleniyor."³

Böyle bir değerlendirme olabilir mi. Oluyor ama. Yazar, romanın başında bir düzey tutturmuş. Büke bu düzeye göre değerlendiriyor romanı. Romanın başındaki düzeye göre değerlendirmenin hiçbir anlamı yoktur aslında. Ama iş bölümünün getirdiği uzmanlaşma bakın neler söyletiyor Büke'ye. "Roman kahramanlarına gelince, güzelliğini kullanarak kendine sosyal sınıf atlatmak için başka bir düşüncesi olmayan abla portresi bence çok iyi çizilmişti. Aynı şekilde anne karakteri de, pavyonda çalışmış olmanın dolayı aşağılanmışlığını çok güzel ortaya koyuyordu. (...) Romanın diğer karakterlerinin işlenişine bakıldığında ise aynı titizlik görülüyor. Başörtülü Elif, yavan ve derinliksiz olarak çıkıyor, ayrıca babası ve üvey annesiyle ilişkisi de havada kalıyor. Aynı şekilde Ersin'in fakülteden arkadaşı Samim karakterini de bir yere oturtmak zor."

Bu bölüm yazının sonları. Yazının ortalarında şöyle diyor roman için Büke. "Türker romanda klasik bir anlatım kullanmış. Çok yerinde geri dönüşlerle Ersin'in çocukluğu ve ailesinin geçmişi anlatılıyor. Roman kahramanı (aynı zamanda anlatıcı) yaşadığı bir olaydan çağrışım yoluyla bir anısına dönüp anlatıyor, arada hiç zorlama hissettirmeden ve olayların akışını bozmadan. Roman boyunca geri dönüşler hep sağlam tutulmuş ve

2 Engels, a.g.e., s. 416.

3 Asuman Kafaoğlu-Büke, Şair Öldü, Cumhuriyet Kitap, 16.3.2006, Sayı: 836.

orantısı roman içinde doğru dağıtılmış." Ama hemen sonra "romanda doğru orantılı dağılmayan bir şey dikkati çekiyor" diyor. Burda durmuyor Büke, bakın ne diyor, "ilk bölümlerdeki anlatım çok fazla benzetme ve metaforla dolu iken, sonlarda bunlar iyice azalıyor hatta yok oluyorlar. Örneğin s. 11'deki 'Ortada hayat yoktu. Sulandırılmayı ve tüketilmeyi bekleyen yoğun, kokulu, kıvamlı korkutucu bir zaman vardı' Romanın ilk birkaç bölümü tamamen bu türden benzetmelerle ve soyutlamalarla çok zengin duruyor. Özellikle tüm duyulara seslenen bu türden benzetmeler benim çok hoşuma gitti."

Şair Öldü adlı romanı okumadım. Ama Büke'nin anlatımına göre bu romanın birkaç bölümü güzel, birkaç bölümü güzel değil. Böyle bir bakış roman bütünlüğünü parçalamaktır. Bir romanın bir bölümü güzel olmaz. Güzel bütünden çıkar.

İkinci örnek Radikal Kitap'tan. A. Ömer Türkeş, Füzuran'ın Kırk Yedililer adlı romanını değerlendiriyor.⁴ Şöyle diyor Türkeş. "Doğrusunu söylemek gerekirse edebi açıdan tarihsel önemine denk düşecek denli başarılı değil Kırk Yedililer."

Bitti mi, hayır. Şöyle sürdürüyor Türkeş, "Oysa Türk romanı için değişik sayılacak bir kurgu yakalamış." "Olay örgüsünde hiçbir aksaklık yok"muş. Ama, "tiplerleri o kadar inandırıcı değil"miş. Roman didaktikmiş. Yazarın soruna bakışı yanlışmış.

Burda duruyorum. Ayakkabıcı, satacağı ayakkabıyı tanıtıyor bana, "Tabanı çok sağlam, ama delik. Ayakkabının derisi kaliteli ama paramparça. Bağcıkları yok." Kitap tanıtıcıların kitap tanıtma yazıları tıpı tıpına bu benzetmeye uygun.

Edebiyatımızı, edebiyat olmaktan çıkararak bu tür değerlendirmelerin kökeninde uzmanlaşma yatıyor. Estetik nesne olmayan kitapları, nesnellik görüntüsüyle piyasada canlı tutmak, kitap tanıtıcı uzmanın boğazını, doksan dokuza katladı.

Kitap reklamlarıyla ayakta duran eklerde, ayrıca kökten bir tavır almak zordur.

Estetik Öznenin Parçalanması

Olup biteni derinlemesine göstermek zorunlu. Sorunu deşmek gerekli. Marx şöyle der, "Sanat nesnesi -herhangi bir başka ürün gibi sanattan anlayabilen ve güzelliğin zevkini duyan bir çevre yaratır. Demek ki üretim yalnızca, özne için bir nesne yaratmakta yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır."⁵

Özne-nesne ilişkisinin diyalektik ilişkisi, estetik bilincin gelişimi açısından önemlidir. Sanat eseri, özneyi etkiler. Bu durumda özne, etkilenen nesne olurken, eser, etkileyen özne olur.

Eser, estetik nesneyse, estetik bilinci geliştirir. Eser, estetik nesne değilse, estetik bilinci dumura uğratar.

Gelişmemiş, dumura uğratılmış estetik bilinç, dünyayı estetiksel algılayamaz. Bu durum Türkiye'ye özgü değil. Burjuvazi "yaşanabilir, güzel bir dünya kurdu. Aksaklık, kötülük her yerde olur. Zamanla her şey düzeler" düşüncesini özümsetmek için estetik bilinci dumura uğrattı. Çünkü estetik, sanatla sınırlı değildir. Yaşadığımız dünyanın, ta-

4 A. Ömer Türkeş, 12 Mart'ın Masumları, Radikal Kitap, 12.4.2006, Sayı: 266.

5 K. Marx, Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınlar, Ankara, 1993, s. 229.

şından toprağından ekonomik-toplumsal düzenine kadar güzel bir dünya sorunu, estetiğın temel sorunudur.

Estetik özne burjuva uygarlığının dolambaçlı yollarında parçalandı.

Nasıl Bir Mimari

Estetik öznenin parçalanmasında en etkin araç mimaridir. Irwin Edman, mimari için şöyle der, "Mimari o kadar günlük çevremizin bir parçasıdır ki tıpkı Molière'nin piyesindeki M. Jourdain'in bütün hayatı boyunca nesir konuştuğunu unutmaması gibi, onun bir sanat olduğunu çoğu zaman unuturuz. Çevremiz güzel veya çirkin binalarla çevrilmiştir; binalarda otururuz; onları kabullenmişizdir. Eğer estetik zevkimize yön veren bir sanat varsa, o sanat mimaridir. (...) Birinin dediğı gibi 'doktorlar hatalarını gömerler; mimarlar ise inşa ederler.'"⁶

Ancak mimarlar diye belirsiz bir kavrama sığınamayız. Toplum Dışlamış Bir Mimari Söylem adlı yazının yazarları bu belirsiz kavramı şöyle açıklar, "Kentlerdeki çirkinliğin ve kargaşanın bunun ötesinde de pek çok nedeni vardır. Ancak estetik yoksunluğun biçimsel sorumluluğı bir ölçüde mimarlara aittir. Bir hastalık gibi kentleri saran apartman kutularının tasarımcıları olan mimarların, söylemlerinde bu olguyu dışlamaları çağdaş kapitalist toplumun, sıradan insanı sayıya indirgeyen, pazarlamacı ve paraya tapan doğasını en iyi açıklayan olgulardan birisidir."⁷

Karşımıza kapitalist çıktı. Yazarlar, kapitalistin niteliklerini şöyle belirliyor. Kapitalist, insanı sayıya indirger, pazarlamacıdır, paraya tapar.

Kapitalistin bu konumu, kapitalist üretim biçiminden kaynaklanır. Marx, şöyle anlatır, "... sermayenin hareketinin sınırı yoktur. Bu hareketin bilinçli temsilcisi olarak para sahibi, kapitalist haline gelir. Kişiliğı, ya da daha doğrusu cüzdanı, paranın yola çıktığı ve dönüp dolaşıp geldiğı noktadır. P-M-P dolaşımının nesnel ya da esas kaynağı olan değerin büyümesi, kapitalistin öznel amacı haline geldiğı ölçüde o, bir kapitalist olarak, yani bir kişiliğe bürünmüş bilinç ve iradeye sahip sermaye olarak işlev yapar. (...) Onun biricik amacı kâr etmenin, durup dinlenmeyen, bitip tükenmeyen sürecidir."⁸

Kapitalist için bir kent, kâr edilmesi gereken bir metadır.

Kapitalist mimari, insanın gizilgüçlerini budamıştır. "Mimari söylem, kentli nüfusunun çoğunluğunun içinde yaşadığı mimariyi nerdeyse görmezlikten gelmektedir. Türk toplumunun gelişmemiş kent ortamında yeşermekte zorlanan eleştirel düşüncenin ülke nüfusunun yüzde seksenin içinde yaşadığı konutlarla ilgili ayrıntılı bir söylem geliştirmemiş olması düşündürücüdür."

Eleştirel düşüncenin tırpanlandığını, kitap tanıtımlarında görüyoruz. Yaşadığı kentin çarpıklığına alışan bilinç, kullanmaya uygun olmayan odalara alışan bilinç, sanat eserlerinin de bütünlükten yoksun oluşunu doğal karşılamaktadır.

Delik deşik yollarda, bindiğimiz taşıtta hopluya zıplaya da olsa gideceğimiz yere

6 Irwin Edman, Sanat ve İnsan, Çev. Turhan Oğuzkan, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 102.

7 Doğan Kuban-Deniz İncedayı, Toplum dışlamış bir mimari söylem, Cumhuriyet Bilim Teknik, 13.5.2006, Sayı: 999

8 K. Marx, Kapital Cilt 1, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınlar, Ankara, 1997, s. 156.

gidiyoruz. İşte bu nokta, bir sanat eserinin kimi yanlarının kötü olabileceği düşüncesini bilinçlerde kökleştirdi.

Bu, söylediklerim bir varsayım değil. Estetik nesne olmayan bir kitabı yazdıktan sonra, hep şu öneriyle karşılaştım. "Bu eserin hiç güzel yanı yok mu?"

Oysa, bir eserin yalnızca bir yeri ya da birkaç yeri güzel olmaz. Eserin güzelliği bütününden çıkar.

Meta Estetiğin Kuşatması

Yaratıcılığın budanmasına geldikte, ilk elde kötü örnekler var önümüzde, Selim İleri'nin Mecnunu Çok Dağlar, Nedim Gürsel'in Yaz Gelmeden, Murathan Mungan'ın Boyacıköy'de Kanlı Bir Aşk Cinayeti⁹ öykülerini okuyun. Bu öykülerdeki uzam anlatımlarının insanla hiçbir ilişkisi yok. Ama bu öyküler yayımlanıyor. Öykü antolojilerine alınıyor. Böylece işlevsiz uzam anlatımlarıyla, izlekten yoksun bir gelenek oluşturuldu son otuz yılda.

Sanat eserinde izleksel yoksunluk şu noktaya geldi. Elif Şafak, Baba ve Piç¹⁰ adlı kitabında aşurenin nasıl pişirildiğine varıncaya kadar anlatıyor. Önce malzemeyi veriyor Elif Şafak. Sonra aşurenin pişirilmesi öncesi hazırlanışı, daha sonra aşurenin pişirilmesi.

Elif Şafak, aşure için şöyle diyor, "aşurenin içindeki malzemelerden hiçbiri kendi tadını kaybetmez. Nohut her zaman nohuttur, incirleşmez. Farklılığını korur. Ama bir de yan yana gelen malzemelerin oluşturduğu bir ortak tat var. O anlamda aslında çok uluslu, çok dinli, çok dilli bir imparatorluğa da gönderme var."

Elif Şafak'ın tarihsel bilgi yanlışlığı için şunu söylemek zorunlu. İmparatorluklar dönemi bitti. O zaman aşurenin de işlevi bitti. Elif Şafak böyle düşünebilir. Ama aşurenin malzemesinden pişirilmesine kadar Baba ve Piç'le anlatılmasını açıklamıyor bu.

Eleştiriyi unutanlar da o bölümün işlevini sormuyor Elif Şafak'a.

Romanda yaratıcılıktan yoksunluğu üç örnekle göstermek istiyorum. Ahmet Ümit Kavim romanı için bakın ne diyor, "Gaziantepliyim. Her yıl giderim oralara. Yazarlığımdan sonra bir şeyi keşfettim. O şehrin tarihini gördüm ve tarihi kazıdıkça bildiğim, ama aslında çok derinini bilmediğim bir şeyle karşılaştım. Nedir bu? Doğu Roma İmparatorluğu'yla, Hitler'le karşılaştım. Bütün bunlarla karşılaştıktan sonra artık Anadolu'ya gittiğim zaman başka bir şey görmeye başladım. Antik Yunan Aydınlanmasının, Hristiyanlık'ın kökenlerini incelediğimiz zaman fark ettim ki Batı'nın bütün kültürel kodları Anadolu'da yatıyor."¹¹

Ne olmuş Ahmet Ümit'e? Birdenbire, "Batı'nın bütün kodları"nın Anadolu'da yattığını ayırdına varıyor. Oturup bir roman yazıyor. İyi, ama bunun için roman yazılmaz.

Elif Şafak Baba ve Piç'i neden yazdığını şöyle anlatıyor, "Geçmiş acılı ise, bilmek o kadar iyi mi acaba. Yoksa bir an evvel onu geride bırakmak mı daha iyi? Ben bu

9 Aşk Öyküleri, Derleyen Semih Gümüş, Adam Yayınları, İstanbul, 1993.

10 Elif Şafak, Baba ve Piç, Çev. Aslı Biçen, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 281-282.

11 Ahmet Ümit, Vatan Kitap, 15.3.2006, Sayı: 24.

soruların çok net cevabı olduğunu zannetmiyorum ama sorulması gerektiğini düşünüyorum. Bence hafızasız toplumlar olgunlaşamazlar. O anlamda geçmişle yüzleşmemiz çok önemli.”¹²

Esmahan Aykal Savrulanlar adlı romanı niçin yazdığını şöyle anlatıyor, “Türkiye'nin son dönem tarihini okumaya başladığımda aslında hiçbir şey bilmediğimi hissettim. (...) Ece'nin kimlik sorununu daha belirginleştirecek bir izlek olarak gördüm Ermeni Tehcirini. Çünkü bilinçaltımızda var, hepimiz bir katliam yaşandığını biliyoruz.”¹³

İyi ama hem Elif Şafak'a, hem Esmehan Aykol'a söylüyorum, bu sorunlar için roman yazılmaz.

Yaratıcılığın sığılı üç yazarın da anlatımlarında görülüyor. Üç yazar da birden bire, hiç kimsenin bilmediği bir doğruyla karşılaşıyorlar. Bellek temizliği için, insanları aydınlatmak için roman yazıyorlar.

İnsanları aydınlatmak için roman yazılmaz. Estetik nesne yarat. İnsanı estetik özne durumuna getir.

Ama biz estetik öznenin yıkım sürecini yaşıyoruz. Mimariden, ayaküstü atıştırılan yemeklere, ordan edebiyatımıza kadar, insanın estetik bilinci, meta pazarını güzel görecektir duruma düşüren estetik bir saldırı karşısındayız.

Meta pazarının estetiğinin tek amacı, pazarda ürünlerin hızla paraya dönüşümüdür. Yolların, binaların, kokuşmuş yağlarda pişirilen ayaküstü yiyeceklerin dünyasında yaşıyoruz. Restorasyon dönemi bu. Yazar, dönemiyle hesaplaşmıyor. Ya tarihe sığınmıyor, ya içine. Meta estetiğinin edebiyatı geleceksiz. Oysa Türk edebiyatının gerçekçi çizgisinde geleceği gören bir gelenek var. Nazım Hikmet, A. Kadir, Rıfat Ilgaz, Orhan Kemal bu çizginin ilk akla gelenleri...

Güneşi zaptetme umudunu insanın önüne koyan edebiyatımız, meta estetiğiyle karadeliklerde dolaşiyor şimdi.

İnsan soyunun birikiminden habersiz, buna karşın “şanlı” günlerini yaşıyor meta estetiğinin edebiyatı... Meta estetiğin yazarı, hep “buluş” arıyor. İlk kez kendi yapacak... şaşırtacak insanı. İşte Nedim Gürsel'in söylediği, “... her kent, bir kadın yüzü taşır.” Ne ilginç bir buluş değil mi...

Bir başkası... Ali Poyrazoğlu, “Evet, uzun zamandır içimdeki timsahla yüzleşmek istiyordum.”

Anlamsız retorikle pazar körükleniyor.

Bütün bunlara karşın şunu söylemek zorunlu. İnsan soyu gerilemez. Durur. Özsüz kalan biçimi parçalar, yeni bir özle, yeni biçimle ileri atılır. Hegel'in ünlü deyişiyle bugünkü durum akli ve gerçek değildir. Akli ve gerçek duruma dönecektir insan soyu.

12 Elif Şafak, Vatan Kitap, 15.3.2006, Sayı: 24.

13 Esmehan Aykol, Radikal Kitap, 26.5.2006, Sayı: 271